

## TILXATSIZ QARZ BERMOQCHIMISIZ? UNDIRISH TARTIBINI BILASIZMI?

Ro'ziboy Muhammadiyev.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Toshkent davlat yuridik universiteti

ommaviy huquq fakulteti 1-kurs V potok 1-guruh talabasi

### MAQOLA MA'LUMOTI

### ANNOTATSIYA:

#### MAQOLA TARIXI:

Received:15.11.2024

Revised: 16.11.2024

Accepted:18.11.2024

Qarz olish va berish iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat yirik moliyaviy tashkilotlar, balki oddiy fuqarolar o'rtasida ham tez-tez uchraydi.

#### KALIT SO'ZLAR:

Odatda, yaqinlar yoki tanishlar o'rtasida qarz berishda hujjatlar rasmiylashtirilmaydi, bu esa kelajakda huquqiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

**KIRISH.** Qarz olish va berish iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat yirik moliyaviy tashkilotlar, balki oddiy fuqarolar o'rtasida ham tez-tez uchraydi. Odatda, yaqinlar yoki tanishlar o'rtasida qarz berishda hujjatlar rasmiylashtirilmaydi, bu esa kelajakda huquqiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Qarz berish jarayonida huquqiy himoya va xavfsizlikni ta'minlash uchun rasmiy hujjat – shartnoma yoki tilxat tuzish zaruriyati katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada biz tilxatsiz qarz berish xavf-xatarlarini, undirishning huquqiy tartiblarini, xalqaro tajriba va moliyaviy maslahatlar orqali bu jarayonni qanday osonlashtirish mumkinligini ko'rib chiqamiz.

**Qarz olish va berishning huquqiy asoslari.** O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi qarz berish va olish tartibini aniq belgilab bergan. 739-modda Agar qarz shartnomasi qarz oluvchining mablag'lardan aniq maqsadda (aniq maqsadli qarz) foydalanishi sharti bilan tuzilgan bo'lsa, qarz oluvchi qarz beruvchiga qarz summasidan aniq maqsadda foydalanilishini nazorat qilish imkoniyatini ta'minlab berishi shart.

Qarz oluvchi qarz shartnomasining qarz summasidan aniq maqsadda foydalanish haqidagi shartlarini bajarmagan taqdirda, agar shartnomada boshqacha tartib nazarda

tutilgan bo'lmasa, qarz beruvchi qarz oluvchidan qarz summasini muddatidan oldin qaytarishni va tegishli foizlarni to'lashni talab qilishga haqli. Bu talab qarz beruvchining huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi va kelajakda qarzni undirishni osonlashtiradi.

Agar qarz summasi kam bo'lsa ham, yozma hujjat tuzish tavsiya etiladi. Huquqiy himoya uchun yozma hujjat muhim ahamiyatga ega, chunki og'zaki kelishuvlar kelajakda qarzni qaytarish jarayonida qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunday qilib, hujjat – bu qarz beruvchining huquqiy himoyasini ta'minlashning eng ishonchli usuli.

**Qarz berishning huquqiy tartiblari.** Qarz berish va olish jarayoni O'zbekiston qonunchiligida aniq belgilangan. Qarz beruvchilar va oluvchilar o'rtasidagi munosabatlar fuqarolik huquqi doirasida tartibga solinadi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 732-moddasiga ko'ra, qarz shartnomasi bo'yicha bir taraf — qarz beruvchi ikkinchi tarafga, ya'ni qarz oluvchiga pul yoki turga xos alomatlari bilan belgilangan boshqa ashyolarni mulk qilib beradi. Qarz oluvchi esa, qarz beruvchiga bir yo'la yoki bo'lib-bo'lib, o'shancha summadagi pulni yo qarzga olingan ashyolarning xili, sifati va miqdoriga baravar ashyolarni yoxud qarz summasini qaytarib berish majburiyatini oladi.

Fuqarolik kodeksida qarz beruvchining huquqlari himoya qilinishi lozim. Qarz beruvchining huquqlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Qarz oluvchidan qarzni qaytarishni talab qilish huquqi.
- Qarz oluvchidan shartnoma shartlariga muvofiq hisob-kitoblarni amalga oshirishni talab qilish huquqi.
- Qarz oluvchi shartnomada ko'rsatilgan miqdorda pul yoki boshqa mol-mulkni berishni talab qilish huquqi.

Qarz oluvchi esa qarzni o'z vaqtida qaytarish majburiyatiga ega. Agar qarz oluvchi o'z majburiyatlarini bajarmasa, qarz beruvchi sud orqali undirish jarayonini boshlash huquqiga ega.

**Tilxatsiz qarz berishning xavf-xatarlari.** Tilxatsiz qarz berishning asosiy xavfi – bu qarzni qaytarish jarayonining qiyinlashishi. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksiga ko'ra, sud orqali qarzni undirish uchun dalillar talab qilinadi. Agar hujjat bo'lmasa, qarz beruvchi SMS yozishmalar, bank o'tkazmalari yoki guvohlarning ko'rsatmalariga tayanishi kerak bo'ladi.

#### **Qarz oluvchi va beruvchi o'rtasida muammolar**

Tilxatsiz qarz berish jarayonida ko'plab muammolar yuzaga kelishi mumkin. Qarzni qaytarish jarayoni qiyinlashadi, chunki qarz beruvchi ishonchli dalillarni taqdim etishda qiyinchiliklarga duch keladi. Odatda, qarz oluvchi qarzni qaytarishdan qochishi yoki va'dasini bajarmasligi mumkin. Bu esa, ayniqsa, qarz beruvchi uchun noqulay vaziyatni keltirib chiqaradi.

Misol uchun, Ahmad do'sti Ali ga og'zaki kelishuv asosida 10 million so'm qarz berdi. Biroq, Ali bu pulni o'z vaqtida qaytarolmaydi. Ahmad tilxat olmaganligi sababli, qarzni

isbotlash qiyinlashadi. Biroq, u va Ali o'rtasida bo'lgan yozishmalar (SMS yoki Telegram orqali) sud oldida dalil bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tilxatsiz qarz berish xavfi shundaki, bunday hollarda sud jarayoni ko'pincha murakkab va uzoq davom etadi. Odatda, qarz beruvchilar tilxat yo'qligida qarzni qaytarishni talab qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu jarayon sudlarda ko'p vaqt va resurslarni talab qiladi, bu esa qarz beruvchining moliyaviy va ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

### **Sud orqali qarzni undirish tartibi**

Agar qarz qaytarilmasa, qarz beruvchi sud orqali uni undirish imkoniyatiga ega. Buning uchun fuqarolik da'vosi yozilishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksiga ko'ra, sud jarayonida quyidagi huquqiy hujjatlar taqdim etilishi zarur:

- Qarz oluvchi va beruvchi o'rtasidagi shartnoma yoki tilxat;
- Pul o'tkazmalarini tasdiqlovchi bank hujjatlari;
- Guvohlar ko'rsatmasi.

Sud jarayonida qarz beruvchi tomonidan taqdim etilgan dalillarni asosida sud qaror qabul qiladi. Agar hujjatlar to'g'ri bo'lsa, sud qarz oluvchini qarzni qaytarishga majbur qiladi. Biroq, hujjatlar yetarli bo'lmasa, sud qarz beruvchining da'vosini rad etishi mumkin. Bu holat tilxat yoki shartnoma yo'qligida, sud jarayoni yanada qiyinlashadi.

**Sud amaliyoti misoli:** O'zbekiston sudlarida qarz undirish bilan bog'liq ko'plab nizolar ko'rib chiqiladi. Masalan, Buxoro viloyatida bir fuqaro do'stiga 20 million so'm miqdorda qarz bergan. O'rtada tilxat yo'qligi sababli sudda da'vo ishi uzoq davom etadi. Natijada fuqaro telefon yozishmalarini dalil sifatida taqdim etib, sud qarz oluvchini pulni qaytarishga majbur qiladi. Sud jarayonida qarzni isbotlash qiyin bo'lgani uchun, tilxat yoki shartnoma tuzish zarur.

### **Xalqaro tajriba: Qarz undirish tartibi**

Qarz undirish bo'yicha turli mamlakatlarda qonunchilik har xil. Ba'zi davlatlarda qarz undirish uchun maxsus xizmatlar yoki firmalar mavjud. Masalan, AQSh va Buyuk Britaniyada qarz undirish agentliklari orqali fuqarolar o'z qarzlarini sudgacha bo'lgan tartibda undirishlari mumkin.

**AQSh tajribasi:** AQShda qarz olish va undirish bo'yicha juda qat'iy qonunlar mavjud. Ko'pincha qarz berish bank orqali rasmiylashtiriladi, shartnoma tuziladi va qarz undirishda kredit agentliklari ishtirok etadi. Agar qarz oluvchi qarzini o'z vaqtida qaytara olmasa, mulki garovga olinishi yoki sud orqali majburiy to'lovlar amalga oshirilishi mumkin.

**Rossiya tajribasi:** Rossiyada ham qarz undirish bo'yicha huquqiy tartiblar qattiq belgilangan. Tilxatsiz qarz bergan shaxslar uchun undirish jarayonlari sud orqali amalga



oshiriladi. Shartnoma yoki tilxat mavjud bo'lmasa, qarz undirish juda murakkab bo'lib, ko'pincha sud qarorini olish uchun ko'p vaqt talab qilinadi. Rossiyada qarz beruvchi qarz oluvchi tomonidan pul qaytarilmagan taqdirda, undirish jarayonini boshlashdan avval, qarz oluvchining mol-mulkini o'rganish tavsiya etiladi, chunki qarz undirish jarayonida mol-mulkni garov sifatida qo'llash muhim bo'lishi mumkin.

Xalqaro tajribalarda ko'rsatilganidek, qarz undirishda rasmiylashtirish va hujjatlarning mavjudligi, shuningdek, sud jarayonlarida muammolarning oldini olishda katta ahamiyatga ega. Boshqa mamlakatlar tajribasi O'zbekiston fuqarolariga qarz berish va undirish jarayonlarini soddalashtirish va huquqiy himoyani kuchaytirishga yordam berishi mumkin.

### **Moliyaviy maslahatlar va xatarlarni kamaytirish usullari**

Qarz berishda quyidagi maslahatlarga amal qilish kerak:

1. **Har doim hujjat rasmiylashtiring.** Shartnoma yoki tilxat tuzish qarz oluvchini majburiyatlari oldida aniq belgilaydi. Hujjatlar mavjudligi qarzni qaytarishda sudda dalil sifatida ishlatiladi.

2. **Dalillar to'plang.** Agar yozma hujjat bo'lmasa, yozishmalarni saqlang. Telefon orqali muloqotlarni yoki pul o'tkazmalarini saqlab qo'yish qarzni undirishda muhim dalillar bo'lib xizmat qiladi. Yozishmalar va bank o'tkazmalari huquqiy dalil sifatida foydalanilishi mumkin.

3. **Garov qo'llashni ko'rib chiqing.** Agar katta miqdordagi qarz berilayotgan bo'lsa, qarz oluvchidan mol-mulk yoki boshqa vositalarni garov sifatida olish xavfsizroq bo'ladi. Bu qarzni qaytarishni kafolatlashga yordam beradi.

4. **Xavflarni baholash.** Qarz berishda qarz oluvchining moliyaviy holatini va qarz qaytarish qobiliyatini baholash zarur. Yaqin tanishlar yoki do'stlar bilan kelishuvlarda ham, qarz beruvchi ehtiyotkor bo'lishi kerak.

5. **Kichik summalar uchun ham hujjat rasmiylashtirishni unutmang.** Kichik summalarda ham tilxat yoki shartnoma tuzish zarur, chunki og'zaki kelishuvlar kelajakda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

**O'zbekistondagi statistik ma'lumotlar.** O'zbekistonda qarz undirish bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar mavjud emas, ammo ko'p hollarda odamlar og'zaki kelishuvlarga tayanadi. Bu holatlar ko'plab sud ishlari bilan yakunlanadi. Mamlakatda sudlar ko'rib chiqayotgan qarz undirish ishlarining aksariyati hujjatsiz yoki og'zaki kelishuvlar tufayli yuzaga kelgan nizolardir. Sud amaliyotiga ko'ra, tilxatsiz qarz berish hollari ko'p uchraydi va bu sud jarayonlarining ko'payishiga olib keladi.

**Qonunchilikda kutilayotgan o'zgarishlar.** Qarz berish va undirish bo'yicha O'zbekiston qonunchiligida ba'zi o'zgarishlar kiritilishi kutilmoqda. Yaqin kelajakda qarz olish va berish jarayonlarini rasmiylashtirish, jumladan, elektron hujjat aylanish tizimi orqali rasmiylashtirishni soddalashtirish rejalashtirilgan. Bu qonunchilikka kiritiladigan o'zgarishlar qarz beruvchilar va oluvchilar uchun jarayonni qulayroq va himoyalangan holatga keltiradi.

O'zbekistonda kutilayotgan qonunchilik o'zgarishlari moliyaviy operatsiyalarda shaffoflikni oshirish va qarz berish jarayonlarini yanada qulaylashtirishga xizmat qiladi. Elektron hujjat aylanish tizimi joriy etilgandan so'ng, qarz beruvchilar va oluvchilar o'zaro kelishuvlarini rasmiylashtirishda ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lishadi.

### **Xulosa**

Qarz berishda tilxat yoki shartnoma tuzish zaruriyati ko'pchilik tomonidan e'tibordan chetda qoladi, lekin bu qarz undirishda eng muhim omil hisoblanadi. Yozma hujjatning mavjudligi qarzni qaytarishda sudda dalil sifatida ishlatiladi. Agar tilxat yoki shartnoma yo'q bo'lsa, isbotlash uchun boshqa vositalar – SMS xabarlar, pul o'tkazmalarini taqdim etish zarur bo'ladi.

Tilxatsiz qarz berish jarayonida ko'plab muammolar yuzaga kelishi mumkin, shu sababli qarz berishda huquqiy himoya choralari haqida o'ylab, qarzni rasmiylashtirishga e'tibor qaratish zarur. Har doim hujjat rasmiylashtirish, dalillar to'plash va xavflarni baholash qarz beruvchini kelajakda katta muammolardan saqlaydi. O'zbekiston Respublikasida kutilayotgan qonunchilik o'zgarishlari esa qarz berish jarayonlarini yanada qulayroq va himoyalangan holatga keltirishi kutilmoqda.

Umuman olganda, qarz berish va undirish jarayonida hujjatlar rasmiylashtirilishi, huquqiy himoya va moliyaviy xavflarni kamaytirish masalalari e'tiborga olinishi zarur. Bu, albatta, fuqarolar o'rtasida ishonchni oshirishga va huquqiy tartiblarni mustahkamlashga xizmat qiladi.